

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА**

КОКАРЕВА ЕЛЕОНОРА ОЛЕКСІЇВНА

УДК 378.147:[159.954:37]

**ЕВРИСТИЧНЕ НАВЧАННЯ ЯК ЗАСІБ ТВОРЧОГО САМОРОЗВИТКУ
МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ**

13.00.09 – теорія навчання

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Тернопіль – 2012

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Криворізькому педагогічному інституті ДВНЗ «Криворізький національний університет», Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
ГУСАК Петро Миколайович,
Волинський національний університет
імені Лесі Українки,
завідувач кафедри соціальної педагогіки.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
КОДЛЮК Ярослава Петрівна,
Тернопільський національний педагогічний університет імені
Володимира Гнатюка,
професор кафедри педагогічної майстерності та освітніх
технологій;

кандидат педагогічних наук

КОХАНКО Оксана Григорівна,
Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова,
доцент кафедри педагогіки та методики початкового навчання.

Захист відбудеться 12 червня 2012 р. о 14.30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 58.053.01 у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка (зала засідань, вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027).

Автореферат розісланий 12 травня 2012 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. І. Янкович

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Суттєві соціально-економічні та політичні перетворення, що відбуваються в Україні, висувають потребу в підготовці фахівців, які зможуть на високому творчому рівні розв'язувати завдання розбудови держави. Сучасна парадигма національної освіти головною освітньою метою визначає створення умов для особистісного розвитку та самореалізації кожного громадянина.

Питання творчого саморозвитку студентів стало настільки актуальним, що по праву вважається одним із основних складових підготовки фахівця. Особливої гостроти зазначена проблема набуває в системі вищої педагогічної освіти, адже професійна діяльність майбутнього педагога постійно вимагатиме від нього неформалізованих підходів до організації навчального процесу. У зв'язку з цим система навчання студента повинна бути пронизана ідеєю творчого саморозвитку.

Розв'язання зазначеної проблеми потребує пошуку, розробки та впровадження дидактичних технологій, методів та форм організації навчального процесу, які мають достатні можливості для активізації творчого потенціалу майбутнього педагога. Затребувана інноваційна технологія повинна базуватися на внутрішньому стимулюванні активності студентів, їх особистому варіативному цілепокладанні, самостійному визначенні завдань і створенні власного освітнього продукту.

Ефективним засобом стимулювання творчого саморозвитку майбутніх педагогів сучасна психолого-педагогічна наука називає евристичну діяльність та її дидактичну складову – евристичне навчання (на відміну від інших видів активного навчання, зокрема проблемного та розвивального, які базуються на обов'язкових завданнях, що переважно йдуть від викладача із зовнішнім стимулюванням активності). Воно ґрунтується на конструюванні студентом власного значення, цілей і змісту освіти, а також процесу його організації.

Аналіз досягнень науковців засвідчує, що в теорії та практиці вищої освіти накопичено значний досвід, який може стати основою розробки дидактичного забезпечення творчого саморозвитку майбутніх педагогів, а саме:

- проблеми саморозвитку особистості досліджували К. Вазіна, Б. Вульф, О. Газман, В. Іванов, Ю. Лобейко, А. Меренков, Т. Стефановська та ін.;
- питання творчої самореалізації та творчого саморозвитку – Н. Артемов, Дж. Келлі, Г. Костюк, Л. Макрідіна, А. Маслоу, Р. Мей, Г. Олпорт, В. Рибалка, К. Роджерс, Г. Тимошко, В. Франкл, Е. Фромм, Г. Цукерман та ін.;
- концепції сучасного стану вивчення проблеми саморозвитку особистості в навчальному процесі (кін. ХХ – поч. ХХІ ст.) – В. Алфімов, К. Вазіна, Т. Войтенко, Д. Григор'єв, Т. Давиденко,

Г. Полякова, А. Сущенко, В. Хайруліна, Т. Шамова та ін.; найбільший акцент на аспекті творчого саморозвитку особистості зробили у своїх дослідженнях В. Андреев, М. Костенко, О. Слободян, Р. Цокур, Н. Чинкіна та ін.

Питання евристичного навчання, евристичної діяльності розглядали: Т. Дмитренко, А. Король, Ю. Кулюткін, В. Лозова, О. Лук, О. Матюшкін, В. Моляко, В. Пушкін, Л. Спирін, Н. Талізін, Д. Троїцький, А. Хуторський та ін.

Теоретичним підґрунтям нашого дослідження щодо дидактичних технологій професійного та інтелектуального розвитку, творчого саморозвитку стали нароби таких вітчизняних дослідників, як Н. Бібік, В. Бондар, В. Буряк, К. Власенко, П. Гусак, І. Гриненко, О. Ігнатович, Л. Кондрашова, Н. Комісаренко, М. Костенко, В. Лозова, О. Малихін, А. Нісімчук, В. Паламарчук, О. Пометун, І. Прокопенко, О. Савченко, О. Слободян, І. Смолук, Т. Рейзенкінд, П. Харченко, Р. Цокур, В. Чайка, О. Шиловська, О. Янкович та ін.

Проте проблема творчого саморозвитку майбутніх педагогів у процесі евристичного навчання залишається невирішеною. Адже, як засвідчують результати емпіричних досліджень, лише 10 % педагогів вищих навчальних закладів використовують інноваційні технології з метою формування творчих якостей студентів у навчальному процесі. Кожен п'ятий викладач переконаний, що шляхом зміни дидактичної технології неможливо вплинути на творчий саморозвиток студентів.

На шляху до вирішення питання творчого саморозвитку майбутнього педагога постає низка суперечностей:

- між соціальним замовленням педагогів, здатних до творчого саморозвитку, та наявною підготовкою вчителів, що зорієнтовані на виконавську репродуктивну діяльність;
- між необхідністю впровадження інноваційних освітніх технологій, націлених на активізацію творчого саморозвитку, та недостатністю розробленості й реалізації таких технологій у навчальному процесі вищої школи;
- між потенційними можливостями евристичного навчання щодо формування творчої особистості та його слабкою спрямованістю на творчий саморозвиток майбутніх педагогів.

У результаті аналізу науково-педагогічних джерел з'ясовано, що дидактичний потенціал евристичного навчання щодо творчого саморозвитку студентів взагалі і майбутніх педагогів зокрема висвітлено фрагментарно й потребує подальшої розробки. Необхідність розв'язання зазначеної проблеми зумовила вибір теми дисертації – **«Евристичне навчання як засіб творчого саморозвитку майбутніх педагогів»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації є складовою комплексної теми дослідження «Дидактична концепція розвиваючої функції навчання» (№ 0109V002915) кафедри психології та педагогічних технологій Криворізького педагогічного інституту

ДВНЗ «Криворізький національний університет», включеної на конкурсній основі до плану найважливіших досліджень Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України. Тема затверджена вченою радою Криворізького державного педагогічного університету (протокол № 7 від 09.02.2007 р.) та узгоджена в бюро Ради з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології АПН України (протокол № 4 від 24.04.2007 р.).

Об'єкт дослідження – творчий саморозвиток майбутніх педагогів у навчальному процесі вищих навчальних закладів.

Предмет дослідження – творчий саморозвиток майбутніх педагогів під час організації евристичного навчання.

Мета дослідження: обґрунтувати технологію творчого саморозвитку майбутніх педагогів у процесі евристичного навчання.

Для досягнення поставленої мети нами були окреслені такі **завдання дослідження**:

1. На основі аналізу філософських, психолого-педагогічних джерел уточнити зміст основних понять дослідження та з'ясувати сутність і структуру творчого саморозвитку.
2. Конкретизувати критерії та показники рівнів творчого саморозвитку майбутніх педагогів.
3. Розробити модель технології творчого саморозвитку майбутніх педагогів у процесі евристичного навчання.
4. Експериментально перевірити ефективність розробленої технології.

Методологічну та теоретичну основу наукового дослідження становлять:

- діяльнісний підхід до навчання (К. Абульханова-Славська, І. Бех, І. Волощук, П. Гальперин, В. Давидов, Д. Ельконін, В. Загвязинський, С. Ковальов, А. Леонтєв, Ю. Орлов, А. Петровський, С. Рубінштейн, Л. Рувинський, Н. Тализіна, Б. Теплов та ін.);
- теорії особистісно орієнтованого підходу до навчання (Е. Бондаревська, Л. Фрідман, В. Серіков, І. Якиманська та ін.);
- теорії розвивального (Л. Виготський, Д. Ельконін, Л. Занков тощо) та проблемного (А. Брушлінський, І. Ільницька, І. Лернер, В. Оконь, О. Матюшкін, М. Махмутов та ін.) навчання;
- положення про особливості творчого процесу (Я. Пономарьов, В. Овчинников та ін.) та співвідношення креативності й інтелекту (Д. Богоявленська, А. Маслоу, Е. Торренс, Р. Штейнберг та ін.);
- вчення про розвиток особистості в навчальному процесі, можливості її творчої самореалізації (А. Адлер, В. Алфімов, П. Блонський, К. Вентцель, Л. Макрідіна, В. Моляко, Г. Тимошко та ін.);
- концепції закономірностей саморозвитку особистості в навчальному процесі (В. Андреев, Є. Бондаревська, В. Горшкова, Д. Григор'єв, Т. Давиденко, С. Карпенчук, Л. Кулікова,

С. Кульневич, Ю. Орлов, Г. Полякова, А. Сущенко, В. Сластьонін, В. Хайруліна, Т. Шамова, Н. Чинкіна та ін.);

- підходи до визначення особливостей та структури евристичної діяльності (Х. Абушкін, П. Каптерев, А. Пуанкаре, В. Пушкін, Г. Уоллес, А. Хуторський, А. Шумілін та ін.).

Методи дослідження. Для досягнення мети дослідження, розв'язання поставлених завдань нами використовувався комплекс методів дослідження:

- *теоретичні методи* – узагальнення, порівняння, критичний аналіз філософських, психологічних і педагогічних науково-дослідних праць із проблеми дослідження для визначення основних понять та концептуальних засад дисертації; теоретичне моделювання для побудови моделі технології творчого саморозвитку; вивчення, узагальнення та порівняльний аналіз педагогічного досвіду для з'ясування стану розробки досліджуваної проблеми;

- *емпіричні методи* – методи збору інформації (вивчення документації, спостереження за діяльністю педагогів і студентів, бесіди з ними, вивчення продуктів діяльності, метод анкетування викладачів та студентів, тестування, використання опитувальників), що сприяло вивченню стану та реалізації досліджуваної проблеми; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний) з метою перевірки ефективності розробленої технології;

- *методи обробки результатів дослідження* – кількісний та якісний аналізи отриманих даних для вивчення динаміки творчого саморозвитку; статистичні методи обробки результатів експерименту для визначення їх ефективності та надійності.

Експериментальна база. Дослідно-експериментальна робота здійснювалася на базі Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет», Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського та Волинського національного університету імені Лесі Українки. Констатувальним дослідженням за повною програмою було охоплено 382 студенти та 82 викладачі, у формульованому експерименті брали участь 192 студенти музично-педагогічного та художньо-графічного відділень факультетів та інститутів мистецтв означених навчальних закладів.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що:

- *вперше* теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено технологію творчого саморозвитку майбутніх педагогів у процесі евристичного навчання, модель якої відображає єдність мотивів і мети, що відповідає провідним освітнім концепціям; послідовних етапів реалізації технології; змістово-процесуальної складової творчого саморозвитку, у якій взаємопов'язані зміст, форми (лекція-діалог, лекція з введення культурно-історичних аналогів, лекція теоретичного конструювання, пошуковий семінар, семінар генерації ідей, творчі тижні), методи (конструювання понять, евристичних запитань, вживання) евристичного навчання; компонентів творчого саморозвитку, діагностичного інструментарію, дидактичних умов

(підготовка викладачів до реалізації технології творчого саморозвитку, створення творчого навчального середовища, побудова індивідуальної програми творчого саморозвитку студента), принципів творчого саморозвитку у процесі евристичного навчання, що дає змогу реалізувати функції творчого саморозвитку та досягти результату.

У процесі дослідження:

- *уточнено* зміст понять «евристичне навчання» та «творчий саморозвиток»;
- *з'ясовано* сутність та структуру (мотиваційний, когнітивний, творчий, організаційний, рефлексивний компоненти) творчого саморозвитку майбутніх педагогів;
- *конкретизовано* критерії (мотиваційно-розвивальний, пізнавально-творчий, креативно-процесуальний, організаційно-діяльнісний, аналітико-результативний) та показники рівнів (високий, достатній, середній, критичний, низький) творчого саморозвитку;
- *дістали подальшого розвитку* принципи творчого саморозвитку та положення щодо його методичного забезпечення.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробці програм евристичного забезпечення вивчення дисциплін «Методика музичного виховання», «Методика образотворчого мистецтва», «Історія образотворчого мистецтва», «Художня культура», спрямованих на реалізацію технології творчого саморозвитку майбутніх педагогів. Практичне значення дисертації полягає також у тому, що розроблено систему пам'яток для викладачів щодо використання евристичних методів та евристичних завдань у професійній діяльності. Результати дослідження можна використовувати під час проведення лекційних, практичних, семінарських занять із дисциплін як психолого-педагогічного циклу, так і фахових предметів, проходженні педагогічної практики, у підготовці курсових та дипломних робіт у вищих навчальних закладах, а також у системі післядипломної освіти фахівців.

Результати дисертаційного дослідження впроваджено в навчальний процес Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет» (довідка № 22. 1/2 – 731 від 28.11.2011 р.), Волинського національного університету імені Лесі Українки (довідка № 3/3907 від 26.09.2011 р.) та Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (довідка № 10/59 від 09.12.2011 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дослідження обговорювалися на засіданні кафедри психології та педагогічних технологій Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет» (2006–2011 рр.), на Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Простір і час сучасної науки» (м. Київ, 25–27 квітня 2007 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасні освітні технології у професійній підготовці вчителя мистецьких дисциплін» (м. Кривий Ріг, 16–17 травня 2007 р.), регіональній науково-практичній конференції «Інноваційна педагогічна освіта в умовах

інформаційного суспільства» у Нікопольському училищі Криворізького державного педагогічного університету (м. Нікополь, 10 січня 2008 р.), III Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми трудової і професійної підготовки на початку XXI століття» (м. Слов'янськ, 24–25 січня 2008 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Проблеми формування педагогічного професіоналізму студентів університетів в умовах кредитно-модульного навчання» (м. Кривий Ріг, 15–16 жовтня 2008 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Мистецька освіта в Україні (теорія, методи, технології) – 2009» (м. Кривий Ріг, 2–3 листопада 2009 р.).

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи відображено у 9 одноосібних працях, 7 із яких опубліковано в наукових фахових виданнях.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (310 найменувань), 14 додатків. У тексті вміщено 11 таблиць та 14 рисунків. Основний текст дисертації – 172 сторінки, загальний обсяг роботи – 258 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми дослідження, визначається його об'єкт, предмет, мета і завдання, представлено методи дослідження, розкрито наукову новизну, практичне значення дисертаційної роботи, наведено дані про її організацію та апробацію результатів.

У *першому розділі* «**Творчий саморозвиток майбутніх педагогів у процесі евристичного навчання як предмет науково-педагогічних досліджень**» викладено та проаналізовано стан розробленості досліджуваної проблеми в педагогічній теорії, визначено сутність і зміст евристичного навчання та творчого саморозвитку.

Теоретичний аналіз наукових джерел переконливо засвідчив, що зазначена проблематика дослідження здавна була в центрі уваги філософів, педагогів, психологів, громадських діячів. Ідея творчого саморозвитку не нова для нашого суспільства, проте вона не може вважатися вирішеною, оскільки й дотепер дискусійними є питання щодо конкретних цілей, змісту, методів, форм навчального процесу, спрямованого на його активізацію. Тому сучасні вимоги щодо підготовки фахівців вимагають інноваційних технологічних підходів до організації навчального процесу.

Аналіз наукової літератури з питань творчості (Г. Альтшулер, Д. Богоявленська, А. Маслоу, К. Роджерс, Е. Фромм та ін.), творчої активності та діяльності (Ш. Амонашвілі, Ю. Бабанський, Л. Виготський, В. Давидов, І. Лернер, В. Паламарчук, С. Рубінштейн, В. Сухомлинський та ін.), евристичного навчання (В. Андреев, В. Воронін, П. Каптерев, М. Лазарев, А. Хуторський та ін.) дав змогу виокремити евристичне навчання як засіб творчого саморозвитку майбутніх педагогів.

Евристичне навчання було визначено як основну дидактичну складову евристичної діяльності – тип навчання, націлений на розвиток особистісних якостей студентів, що забезпечує пошук і створення ними нових навчальних продуктів та уможливорюється завдяки спрямуванню наставника, керівна позиція якого є завуальованою.

Було з'ясовано, що першоджерелом евристичного навчання є евристика – засноване на досвіді правило, стратегія, прийом чи інший засіб, що суттєво обмежує пошук розв'язування складного завдання.

Зміст евристичного навчання передбачає цілепокладання, побудову власної освітньої траєкторії, зіставлення особистих продуктів діяльності з культурно-історичними аналогами. У результаті евристичне навчання стає механізмом пізнавального саморуху, саморозвитку особистості.

Розгляд педагогічних концепцій дав змогу виокремити та охарактеризувати декілька напрямів щодо визначення і співвідношення понять «розвиток», «саморозвиток», «творчість», «творчий саморозвиток».

Саморозвиток розуміється як усвідомлений і керований особистістю процес, у результаті якого відбувається удосконалення фізичних, розумових і моральних потенцій людини, розгортання її індивідуальності. Він сприяє самовдосконаленню та самореалізації особистості. Зовнішніми факторами саморозвитку є впливи середовища та цілеспрямований навчальний процес. Внутрішніми – потреби, мотиви, інтереси та установки особистості.

У дослідженні за базове обрано положення про те, що творчий саморозвиток – це вмотивована, рефлексивна діяльність, спрямована на вдосконалення творчих особистісних якостей, що забезпечує успішну професійну та життєву самореалізацію. Його основними сферами виступають майбутня професійна діяльність та особисте життя. Даний комплексний феномен розглянуто з позицій двох підходів – процесуального та особистісного.

У *другому розділі «Технологія творчого саморозвитку майбутніх педагогів у процесі евристичного навчання»* обґрунтовано інтегративні особливості поєднання евристичного навчання і творчого саморозвитку майбутніх педагогів та модель технології творчого саморозвитку майбутніх педагогів.

У результаті дослідження наукових праць із вивчення принципів творчого саморозвитку (Т. Хлебнікова) і евристичного навчання (А. Хуторський) та на основі порівняльного аналізу цих принципів і діяльнісних складових нами продемонстровано взаємозв'язок і взаємовідповідність даних феноменів. Це підтвердило потенційні можливості евристичного навчання щодо творчого саморозвитку студентів та дало змогу виокремити принципи творчого саморозвитку майбутніх педагогів у процесі евристичного навчання (пріоритетність та перманентність творчого саморозвитку в професійній підготовці майбутніх педагогів, вибір власної освітньої траєкторії,

різномісність та гармонійність творчого саморозвитку, евристичність навчання, моніторинг процесу та результату творчого саморозвитку, рефлексії).

Виявлено й охарактеризовано функції творчого саморозвитку майбутніх педагогів (розвитку мотивів творчої діяльності, загального розумового розвитку, розвитку індивідуально-творчих якостей, проектування діяльності, саморегуляції особистості), його рівні (високий, достатній, середній, критичний та низький). Визначено та теоретично обґрунтовано дидактичні умови технології творчого саморозвитку майбутніх педагогів (підготовка викладачів до реалізації технології творчого саморозвитку, створення творчого навчального середовища, побудова індивідуальної програми творчого саморозвитку студента).

На підставі вивчення психолого-педагогічних досліджень із проблематики творчого саморозвитку (М. Костенко, О. Слободян, Р. Цокурта ін.) та на основі структурно-функціонального аналізу зазначеного феномену нами виокремлено такі його компоненти та їх критерії, як мотиваційний (критерій – мотиваційно-розвивальний), когнітивний (пізнавально-творчий), творчий (креативно-процесуальний), організаційний (організаційно-діяльнісний), рефлексивний (аналітико-результативний).

На основі зазначених теоретико-методичних аспектів творчого саморозвитку можна представити його технологію через побудову моделі (рис. 1).

У *третьому розділі* **«Організація дослідно-експериментальної роботи»** вивчено актуальний стан проблеми творчого саморозвитку майбутніх педагогів, реалізовано його технологію та здійснено аналіз і узагальнення результатів дослідження.

Для перевірки ефективності розробленої технології творчого саморозвитку майбутніх педагогів було проведено педагогічний експеримент, що включав констатувальний (для виявлення наявного рівня творчого саморозвитку майбутніх педагогів, оцінки методичної забезпеченості евристичного навчання та визначення готовності викладачів до його впровадження), формувальний (для реалізації технології творчого саморозвитку) і контрольний (для порівняння та статистичної перевірки результатів попередніх етапів експериментальної роботи) етапи. Згідно з програмою експерименту було утворено експериментальну групу – ЕГ (97 осіб) і контрольну групу (95 осіб).

Дані констатувального експерименту засвідчили, що значна кількість студентів (49,5 %) перебувають на низькому та критичному рівнях визначених нами компонентів творчого саморозвитку. На нашу думку, це обумовлюється недостатністю цілеспрямованої роботи щодо творчого саморозвитку студентів.

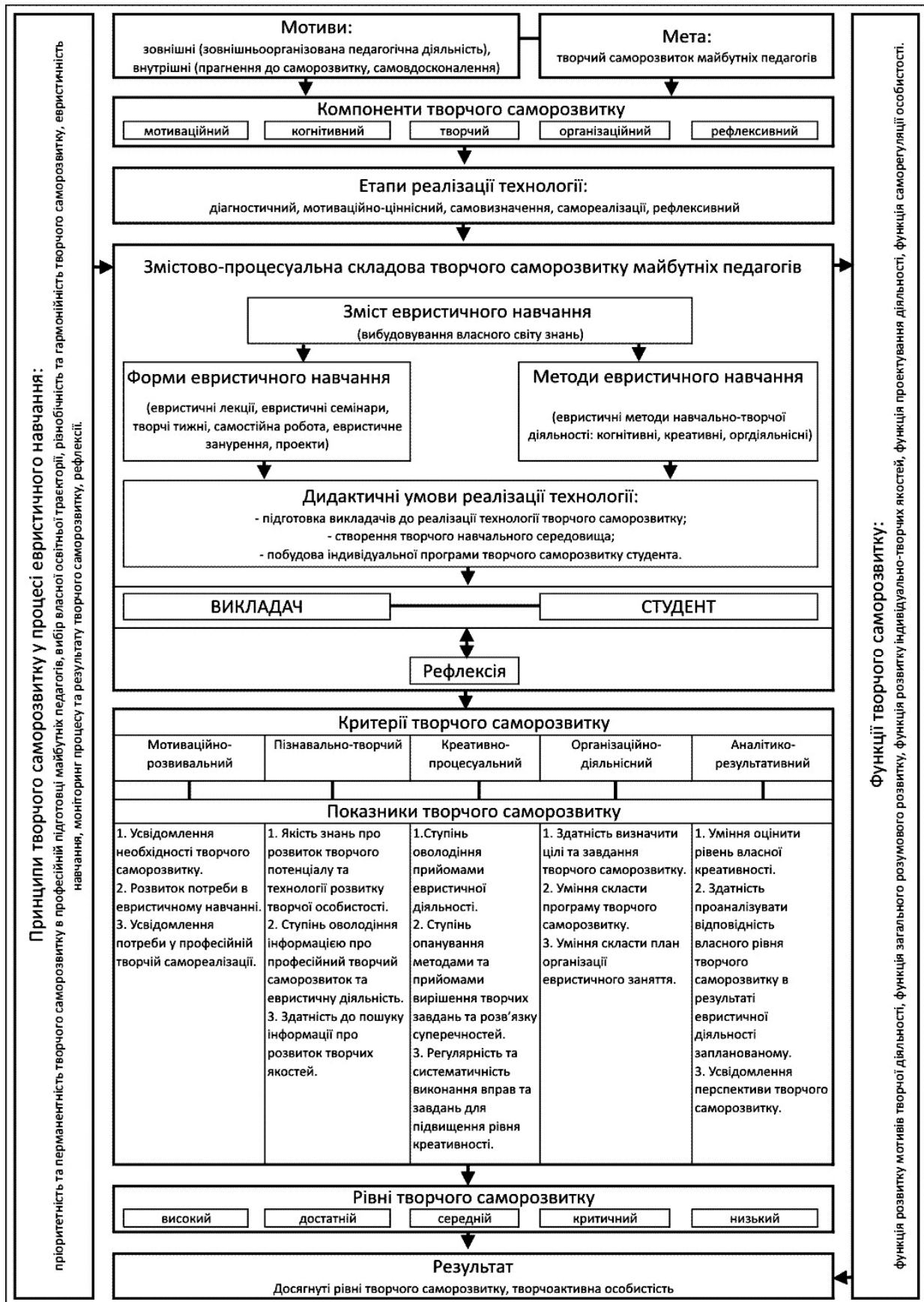

Рис. 1. Модель технології творчого саморозвитку майбутніх педагогів

Тільки незначний відсоток студентів перебувають на високому рівні творчого саморозвитку за такими критеріями, як пізнавально-творчий (когнітивний компонент – 9,7%), креативно-процесуальний (творчий компонент – 5,2%), мотиваційно-розвивальний (мотиваційний компонент – 3,1%). Результати підтвердили необхідність проведення дослідно-експериментальної роботи.

Реалізація технології творчого саморозвитку майбутніх педагогів здійснювалася за допомогою програм евристичного забезпечення вивчення навчальних дисциплін. Основою реалізації технології творчого саморозвитку майбутніх педагогів є її змістово-процесуальна складова – евристичне навчання, – що впроваджувалось у низці його форм і методів. Зокрема, особливу увагу студентів та їх активність на заняттях зумовили такі форми та методи евристичного навчання та евристичні завдання:

- евристичний семінар, план якого студенти самостійно склали та здійснювали проведення (позитивне ставлення виявлено у 71 % опитаних студентів експериментальних груп);
- самоатестація навчальних досягнень (заліки, опитування за певними модулями студентами один одного – 54 % опитаних);
- участь студентів у творчих тижнях – захист студентами власних творчих робіт (41 % студентів);
- створення та порівняння планів евристичних лекцій та семінарів, евристичних питань до самостійної роботи у формах кросвордів не тільки для однокурсників, а й для учнів шкіл з урахуванням вікових особливостей кожної з груп (57 % опитаних);
- власне визначення тематики занять та їх змісту в межах певного модуля та їх представлення на занятті (48 % опитаних);
- застосування методу вживання, коли студентам пропонувалося увіжити себе в стані іншого об'єкта (художника чи композитора) і таким чином, ставлячи питання щодо життя, творчості самому собі, більш емоційно та вмотивовано сприймати матеріал (69 % опитаних);
- створення студентами евристичних методичних посібників, які включали розроблені плани-конспекти різноманітних евристичних занять, евристичні питання та завдання для самостійної роботи, евристичні завдання для навчальної діяльності (39 % опитаних);
- створення та проведення творчих конкурсів (розробка тематичного виховного заходу, створення гімну, герба факультету, університету тощо – 47 % опитаних).

Окрім того, для студентів визначалися форми та методи евристичного навчання відповідно до їх майбутнього фаху. Наприклад, студентам факультетів мистецтв пропонувалося розробити різнопланові проекти, підготувати виставки робіт, захистити власні репертуарні творчі плани колективу (дитячого, аматорського, навчального, професійного), провести заняття-представлення стильового розмаїття музики, художніх жанрів, власних досліджень видів сучасного мистецтва

тощо.

Такий підхід зберігався і при визначенні евристичних завдань для самостійної роботи студентів, наприклад, представити власне бачення музичної культури особистості та розкрити шляхи її формування в сучасній студентській молоді; здійснити (за можливістю) власний запис (відеомонтаж) характерних епізодів репетиції чи концертного виступу хору, оркестру (ансамблю); зробити «музичний колаж» з уривків музичних творів композитора, який би віддзеркалював як образний світ, настрої твору, так і особливості стилю та внутрішнього світу його автора; дібрати серію картин, які б відображали зміни у творчості художника, пояснити та прокоментувати на їх основі головні віхи творчого шляху митця тощо.

Нами підтверджено логіку ефективної реалізації технології творчого саморозвитку за наступними етапами:

- діагностичний (вивчення наявного рівня творчого саморозвитку майбутніх педагогів, визначення мети евристичного навчання, здійснення відбору форм, методів і прийомів евристичного навчання);

- мотиваційно-ціннісний (формування позитивної мотивації до творчого саморозвитку);
- самовизначення (складання програми творчого саморозвитку);
- самореалізації (впровадження евристичного навчання в широкому сенсі);
- рефлексивний (формування вмінь та навичок самооцінки).

Результати дослідної роботи щодо обґрунтування та перевірки ефективності технології творчого саморозвитку майбутніх педагогів підтверджують припущення про необхідність дотримання таких дидактичних умов:

- підготовка викладачів до реалізації технології творчого саморозвитку (для забезпечення цієї умови нами розроблено та проведено низку таких заходів: організація методичних семінарів із питань технології творчого саморозвитку, її змісту та особливостей реалізації, надання методичної допомоги щодо впровадження евристичного навчання);

- створення творчого навчального середовища (забезпечення цієї умови відбувалося шляхом упровадження евристичного навчання, що включало обізнаність педагога у його здійсненні та потенціал студента в опануванні евристичних форм, методів навчання для підвищення мотивації творчого саморозвитку, активізацію пізнавальних процесів, створення умов для навчальної творчої діяльності та розвитку творчого потенціалу, розвиток рефлексивних процесів);

- побудова індивідуальної програми творчого саморозвитку студента (дотримання цієї умови стало можливим завдяки опануванню студентами системи знань та вмінь щодо фіксації основних освітніх орієнтирів, вироблення системи особистісного ставлення до майбутньої професійної діяльності, виявлення пріоритетів, тактичних та стратегічних цілей, визначення форм і методів здійснення навчальної діяльності та життєдіяльності).

Узагальнені дані динаміки творчого саморозвитку майбутніх педагогів за результатами експериментальної роботи представлено у таблиці 1.

Дані таблиці свідчать, що в результаті експериментальної роботи зросли рівні творчого саморозвитку студентів як контрольних, так і експериментальних груп. У контрольних групах спостерігається незначний приріст показників (у межах 5 %). Вважаємо, що на такі зміни вплинула специфіка навчання майбутніх педагогів на факультетах мистецтв, де професійна діяльність тісно пов'язана із творчістю. Проте, збільшення рівня мотивації ще не означає активної діяльності студентів щодо творчого саморозвитку. Найменше змінилися в контрольних групах показники когнітивного компонента, на нашу думку, на це вплинула традиційна система навчання, де провідною є репродуктивна діяльність студентів.

Таблиця 1

**Узагальнені дані динаміки творчого саморозвитку
майбутніх педагогів**

Рівні творчого саморозвитку	Контрольні групи		Експериментальні групи	
	До експерименту, у %	Після експерименту, у %	До експерименту, у %	Після експерименту, у %
Високий	7,4	9,5	4,9	23,9
Достатній	10,5	14,5	11,7	28,6
Середній	32,2	37,0	34,1	31,3
Критичний	30,5	24,5	36,3	13,2
Низький	19,4	14,5	13,0	3,0

В експериментальних групах приріст усіх показників становив у середньому 15 %. У більшості студентів підвищився рівень компонентів творчого саморозвитку до достатнього та високого. Значно зменшився відсоток студентів, які знаходяться на низькому та критичному рівнях. Зросла не лише мотивація майбутніх педагогів до творчого саморозвитку, а й збільшилася кількість студентів, які виявили практичні вміння щодо самоорганізації, самовираження, узагальнення власного досвіду діяльності. Однак, найменший приріст показників у експериментальних групах спостерігається за організаційним компонентом. Труднощі виникали в деяких майбутніх педагогів із визначенням індивідуальної програми творчого саморозвитку та способами її реалізації.

Кількість студентів із високим рівнем творчого саморозвитку збільшилась у контрольних групах на 2,1 %, а в експериментальних – на 19,0 %; з достатнім – на 4,0 % і 16,9 % відповідно. Студентів із середнім рівнем творчого саморозвитку збільшилось у контрольних групах на 4,8 %, а у експериментальних зменшилось на 2,8 %, ніж було до експерименту. Із критичним рівнем

творчого саморозвитку студентів у контрольних групах зменшилось на 6,0 %, а в експериментальних – на 23,1 %. Кількість майбутніх педагогів із низьким рівнем зменшилась у контрольних групах на 4,9 %, а в експериментальних – на 10,0 %.

Розрахунки отриманих даних демонструють незначущість відмінностей у показниках контрольних груп до та після експерименту, а в експериментальних групах такі відмінності є суттєвими та статистично значущими. Достовірність одержаних нами результатів дослідження підтверджується методами математичної статистики (критерій Колмогорова-Смірнова – критерій λ).

Аналіз матеріалів формувального експерименту дає змогу зробити висновок про дієвість авторської технології творчого саморозвитку майбутніх педагогів та ефективність її реалізації.

ВИСНОВКИ

Здійснене нами дослідження присвячено вивченню динаміки творчого саморозвитку майбутніх педагогів у процесі евристичного навчання.

1. У результаті системного аналізу науково-педагогічних джерел і фахової літератури з'ясовано, що проблема евристичного навчання як засобу творчого саморозвитку майбутніх педагогів висвітлена фрагментарно.

Евристичне навчання є основною дидактичною складовою евристичної діяльності та різновидом особистісно орієнтованого навчання. Цей тип навчання націлений на розвиток особистісних якостей студентів, що забезпечує пошук і створення ними нових навчальних продуктів та уможливується завдяки спрямуванню наставника, керівна позиція якого є завуальованою. Зміст евристичного навчання полягає у вибудовуванні власної освітньої траєкторії та передбачає цілепокладання, зіставлення особистих продуктів діяльності з культурно-історичними аналогами.

2. Творчий саморозвиток – це актуальна дидактична проблема, що ставить перед вищою школою завдання поступової переорієнтації домінуючої репродуктивної системи навчання на інноваційні дидактичні технології з метою реалізації творчих завдань всебічного й гармонійного розвитку особистості.

Творчий саморозвиток ми розглядаємо з позицій двох підходів – процесуального та особистісного й визначаємо його як умотивовану, рефлексивну діяльність, спрямовану на вдосконалення творчих особистісних якостей, що забезпечує успішну професійну та життєву самореалізацію. Основними його сферами виступають майбутня професійна діяльність та особисте життя.

Творчий саморозвиток майбутніх педагогів – це складне особистісно-професійне утворення,

у структурі якого виокремлено п'ять компонентів: мотиваційний, когнітивний, творчий, організаційний та рефлексивний.

3. Виділеним компонентам відповідають мотиваційно-розвивальний, пізнавально-творчий, креативно-процесуальний, організаційно-діяльнісний та аналітико-результативний критерії. Їх провідними показниками є усвідомлення необхідності творчого саморозвитку, розвиток потреби в евристичному навчанні, усвідомлення потреби у професійній творчій самореалізації (мотиваційно-розвивальний критерій); якість знань про розвиток творчого потенціалу та технології розвитку творчої особистості, ступінь оволодіння інформацією про професійний творчий саморозвиток та евристичну діяльність, здатність до пошуку інформації про розвиток творчих якостей (пізнавально-творчий критерій); ступінь оволодіння прийомами евристичної діяльності, ступінь опанування методами та прийомами вирішення творчих завдань та розв'язку суперечностей, регулярність та систематичність виконання вправ та завдань для підвищення рівня креативності (креативно-процесуальний критерій); здатність визначити цілі та завдання творчого саморозвитку, уміння скласти програму творчого саморозвитку, уміння скласти план організації евристичного заняття (організаційно-діяльнісний критерій); уміння оцінити рівень власної креативності, здатність проаналізувати відповідність власного рівня творчого саморозвитку в результаті евристичної діяльності запланованому, усвідомлення перспективи творчого саморозвитку (аналітико-результативний критерій). За інтенсивністю вияву показників виділено п'ять рівнів: високий, достатній, середній, критичний та низький.

4. Для активізації процесу саморозвитку студентів педагогічних навчальних закладів, поліпшення рівнів вияву їх творчих якостей обґрунтовано технологію творчого саморозвитку майбутніх педагогів у процесі евристичного навчання та відображено її в моделі. Вона побудована на принципах пріоритетності та перманентності творчого саморозвитку в професійній підготовці майбутніх педагогів, вибору власної освітньої траєкторії, різнобічності та гармонійності творчого саморозвитку, евристичності навчання, моніторингу процесу та результату творчого саморозвитку, рефлексії.

Зазначена модель технології відображає взаємозв'язок мотивів і мети, що відповідають провідним освітнім концепціям та обумовлюють змістово-процесуальну складову творчого саморозвитку, усі елементи якої відображають цілісний процес евристичного навчання – його зміст, форми (лекція-діалог, лекція з введення культурно-історичних аналогів, лекція теоретичного конструювання, пошуковий семінар, семінар генерації ідей, творчі тижні) та методи (конструювання понять, евристичних запитань, вживання); дидактичних умов реалізації технології творчого саморозвитку (підготовка викладачів до реалізації технології творчого саморозвитку; створення творчого навчального середовища; побудова індивідуальної програми творчого саморозвитку студента), що впливають на ланку «викладач-студент» (які є рівнозначними

суб'єктами навчального процесу), демонструє обумовленість творчого саморозвитку включенням до евристичного навчання та особливу значущість рефлексії у вищезазначеному процесі. Дотримання обґрунтованих дидактичних умов передбачає організацію методичних семінарів для викладачів із питань опанування технологією творчого саморозвитку, надання їм методичної допомоги щодо впровадження евристичного навчання; формування мотивації до творчого саморозвитку під час організації евристичного навчання, активізацію пізнавальних процесів, розвиток рефлексії; вироблення у студентів особистісного ставлення до майбутньої професійної діяльності, оволодіння ними системою знань та вмій щодо фіксації основних освітніх орієнтирів.

Евристичне навчання дає змогу реалізовувати такі функції творчого саморозвитку майбутніх педагогів: розвиток мотивів творчої діяльності, індивідуально-творчих якостей, проектування діяльності, саморегуляції особистості, загального розумового розвитку.

Основними етапами технології творчого саморозвитку є діагностичний, мотиваційно-ціннісний, самовизначення, самореалізації, рефлексивний.

5. Результати констатувального експерименту свідчать про низький рівень творчого саморозвитку майбутніх педагогів, що зумовлене несистемним, фрагментарним використанням форм, методів та прийомів евристичного навчання, недостатньою готовністю педагогів до впровадження евристичного навчання в освітній процес вищої школи, браком адекватного методичного забезпечення технології творчого саморозвитку.

Кількість студентів із високим рівнем творчого саморозвитку збільшилась у контрольних групах на 2,1 %, а у експериментальних – на 19,0 %; з достатнім – на 4,0 % і 16,9 % відповідно. Студентів із середнім рівнем творчого саморозвитку збільшилось у контрольних групах на 4,8 %, а у експериментальних зменшилось на 2,8 %, ніж було до експерименту. Із критичним рівнем творчого саморозвитку студентів у контрольних групах зменшилось на 6,0 %, а у експериментальних – на 23,1 %. Кількість майбутніх педагогів із низьким рівнем зменшилась у контрольних групах на 4,9 %, а в експериментальних – на 10,0 %.

Аналіз даних, отриманих під час формувального експерименту, демонструє, що евристичне навчання з метою активізації творчого саморозвитку майбутніх педагогів забезпечує приріст усіх його компонентів – середній загальний показник складає 14,4 % в експериментальній групі відносно 4,4 % в контрольній.

Зафіксовані результати експериментальної перевірки демонструють стійку тенденцію до підвищення рівня творчого саморозвитку студентів експериментальних груп відносно незначних змін у контрольних групах, чим підтверджено ефективність технології творчого саморозвитку майбутніх педагогів. Ефективність реалізації технології творчого саморозвитку доведена за допомогою методів математичної статистики.

Наше дослідження не вичерпує всіх аспектів творчого саморозвитку майбутніх педагогів. Потребують подальшого вивчення проблеми творчого саморозвитку в інших видах навчальної діяльності, необхідно дослідити умови творчого саморозвитку школярів та методичні аспекти підготовки майбутніх педагогів до організації евристичного навчання.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ІЗ ТЕМИ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні результати дисертації

1. Пильнік Е. О. Поняття та сутність евристичного навчання / Е. О. Пильнік // Педагогіка вищої та середньої школи : зб. наукових праць / [за ред. Буряка В. К. та ін.]. – Кривий Ріг, 2007. – Вип. 18, ч. 2. – С. 134–139.

2. Пильнік Е. О. Творчі та евристичні здібності студентів / Е. О. Пильнік // Педагогіка вищої та середньої школи : зб. наукових праць / [за ред. Буряка В. К. та ін.]. – Кривий Ріг, 2008. – Вип. 20. – С. 37–44.

3. Пильнік Е. О. Розвиток та саморозвиток особистості: психолого-педагогічний аспект / Е. О. Пильнік // Педагогіка вищої та середньої школи : зб. наукових праць / [за ред. Буряка В. К. та ін.]. – Кривий Ріг, 2008. – Вип. 21. – С. 188–194.

4. Пильнік Е. О. Сутність творчого саморозвитку в історичному контексті / Е. О. Пильнік // Проблеми трудової і професійної підготовки : навч.-метод. зб. / за ред. В. В. Стешенко. – Слов'янськ, 2008. – Вип. 12. – С. 46–52.

5. Пильнік Е. О. Форми евристичного навчання / Е. О. Пильнік // Педагогіка вищої та середньої школи : зб. наукових праць / [за ред. Буряка В. К. та ін.]. – Кривий Ріг, 2009. – Вип. 24. – С. 134–139.

6. Кокарева Е. О. Впровадження методів евристичного навчання у навчальний процес вищої школи / Е. О. Кокарева // Педагогіка вищої та середньої школи : зб. наукових праць / [за ред. Буряка В. К. та ін.]. – Кривий Ріг, 2009. – Вип. 26. – С. 172–176.

7. Кокарева Е. О. Потенційні можливості евристичного навчання для творчого саморозвитку майбутніх педагогів / Е. О. Кокарева // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – Луцьк, 2011. – № 17. – С. 71–76.

Опубліковані праці апробаційного характеру

8. Пильнік Е. О. Розвиваючий потенціал евристичного навчання / Е. О. Пильнік // Простір і час сучасної науки : зб. матеріалів науково-практичної інтернет-конференції (25–27 квітня, 2007 р., м. Київ). – К., 2007. – Ч. 2. – С. 44–46.

9. Пильнік Е. О. Сутність і зміст евристичної діяльності / Е. О. Пильнік // Інноваційна педагогічна освіта в умовах інформаційного суспільства : зб. навч.-метод. матеріалів / ред. колегія

: Л. І. Крамаренко, К. А. Лактіонова та ін. (10 січня, 2008 р., м. Нікополь). – Нікополь, 2008. – С. 13–16.

АНОТАЦІЇ

Кокарева Е. О. Евристичне навчання як засіб творчого саморозвитку майбутніх педагогів. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.09 – теорія навчання. – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України. – Тернопіль, 2012.

Дисертацію присвячено проблемі творчого саморозвитку майбутніх педагогів у процесі евристичного навчання. Автором проведено теоретичний аналіз особливостей евристичного навчання щодо активізації творчого саморозвитку майбутніх педагогів та визначено його основні характеристики.

У дослідженні розкрито сутність творчого саморозвитку особистості, теоретично обґрунтовано й розроблено технологію творчого саморозвитку майбутніх педагогів у процесі евристичного навчання, модель якої відображає взаємозв'язок мотивів, мети, змістово-процесуальної складової творчого саморозвитку, його компонентів, рівнів, критеріїв та показників, функцій та принципів, дидактичних умов (підготовка викладачів до реалізації технології творчого саморозвитку, створення творчого навчального середовища, побудова індивідуальної програми творчого саморозвитку студента) та етапів реалізації технології. Результати дослідження засвідчують ефективність евристичного навчання для активізації творчого саморозвитку майбутніх педагогів.

Ключові слова: евристичне навчання, творчість, творчий саморозвиток, технологія творчого саморозвитку, майбутні педагоги, дидактичні умови.

Кокарева Э. А. Эвристическое обучение как средство творческого саморазвития будущих педагогов. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.09 – теория обучения. – Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка, Министерство образования и науки, молодежи и спорта Украины. – Тернополь, 2012.

Диссертация посвящена проблеме творческого саморазвития будущих педагогов в процессе эвристического обучения. Автором раскрыта сущность эвристического обучения, выделены его главные признаки, ключевые элементы, оно понимается как тип обучения, направленный на развитие личностных качеств студентов и обеспечивающий поиск и создание ими новых учебных продуктов, что осуществляется благодаря направлению наставника, руководящая позиция

которого является завуалированной. В работе эвристическое обучение рассматривается как личностно ориентированная дидактическая технология, в основе которой лежит идея активизации творческого саморазвития будущих педагогов, позволяющая студентам осуществлять выбор индивидуальных траекторий обучения, постоянно обогащаться творческим опытом, формировать механизм самореализации личности каждого студента как будущего профессионала.

В исследовании творческое саморазвитие будущих педагогов понимается как мотивированная, отрефлексированная деятельность, направленная на совершенствование творческих личностных качеств, которая обеспечивает успешную профессиональную и жизненную самореализацию. Обоснованы следующие компоненты, критерии и показатели творческого саморазвития будущих педагогов:

- мотивационный компонент – ведущий критерий – мотивационно-развивающий (показатели: осознание необходимости творческого саморазвития, развитие потребности в эвристическом обучении, осознание потребности в профессиональной творческой самореализации);

- когнитивный компонент – ведущий критерий – познавательно-творческий (показатели: качество знаний о развитии творческого потенциала и технологии развития творческой личности, степень овладения информацией о профессиональном творческом саморазвитии и эвристической деятельности, способность к поиску информации о развитии творческих качеств);

- творческий компонент – ведущий критерий – креативно-процессуальный (показатели: степень овладения приемами эвристической деятельности, степень овладения методами и приемами решения творческих заданий и разрешения противоречий, регулярность и систематичность выполнения упражнений и заданий для повышения уровня креативности);

- организационный компонент – ведущий критерий – организационно-деятельностный (показатели: способность определить цели и задания творческого саморазвития, умения составить программу творческого саморазвития, умения составить план организации эвристического занятия);

- рефлексивный компонент – ведущий критерий – аналитико-результативный (показатели: умение оценить уровень собственной креативности, способность проанализировать соответствие собственного уровня творческого саморазвития в результате эвристической деятельности запланированному, осознание перспективы творческого саморазвития).

В исследовании теоретически научно обоснована и разработана технология творческого саморазвития будущих педагогов в процессе эвристического обучения, модель которой раскрывает взаимосвязь мотивов, цели, содержательно-процессуальной составляющей творческого саморазвития, его компонентов, уровней, критериев и показателей, функций и принципов, дидактических условий (подготовка педагогов к реализации технологии творческого

саморозвиття, створення творчої навчальної середовища, створення індивідуальної програми творчого саморозвиття студента) і етапів реалізації технології. Аналіз даних, отриманих в результаті формуючого експерименту, доводить, що евристичне навчання, спрямоване на активізацію творчого саморозвиття майбутніх педагогів, забезпечує приріст всіх його компонентів.

Ключевые слова: евристичне навчання, творчість, творче саморозвиття, технологія творчого саморозвиття, майбутні педагоги, дидактичні умови.

Kokareva E. O. Heuristic learning as means of creative self-development of future teachers. – Manuscript.

The thesis to get Candidate of Science degree in Pedagogics, specialty 13.00.09 – the theory of teaching. – Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ministry of Education and Science, Youth and Sports of Ukraine. – Ternopil, 2012.

The thesis deals with the problem of creative self-development of future teachers in the process of heuristic learning. The author has conducted theoretical analysis of the features of heuristic learning in connection with activation of creative self-development of future teachers and defined its basic properties.

The essence of creative self-development of a personality is described in the research work. The technology of future teachers' creative self-development in the process of heuristic learning is theoretically substantiated and approved. Its model represents interrelation of reasons, aim, subject-matter and process part of creative self-development, its components, levels, criteria and indices, didactic conditions, implementation of phases of the technology of creative self-development, functions and principles of creative self-development. The results of the research work confirm the efficiency of heuristic learning for activation of creative self-development of future teachers.

Key words: heuristic learning, creation, creative self-development, technology of creative self-development, future teachers, didactic conditions.

Підписано до друку 04.05.2012 р. Формат 60x90/16
Формат 60x84 1/16. Гарнітура «Times».
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 0,8.
Наклад 100 примірників. Зам. № 04/12/39

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції:
серія ТР № 33 від 06 грудня 2007р.
СПД Созанський А. М.
вул. М. Кривоноса, 26, м. Тернопіль, 46018.

